

جسدیپ سنگھ

قصہ مرزا صاحبائ پوادھی

لکھاری بارے: جسدیپ سنگھ چندی گڑھ وچ سوف ویر انھیئر ہے۔ ایہہ پنجابی اگریزی اُتھے کردا ہے تے فلماء واسطے سکرپٹ تے ڈائیلوگ لکھدا ہے۔ پالا: پورا نام ہر پال سنگھ چندی گڑھوں دیہہ کلومیٹر لہندے ول پنڈ مان کپور شریف دارہن والا ہے۔ ایہے گاؤں دا کم نیڑے لے پنڈ ملوے دے استاد کندن توں سکھیا سی۔

بھیڑ پئی تے مرزا جد شو جی مہاراج، کرشن تے ہنومان نوں دھیاوندا ہے۔ مرزے تے صاحبائ دے عشق دا قصہ صدیاں توں پنجابی رہتل دا حصہ ہے۔ پنجابی وراشت لکھت دے نال منہہ زبانی وی نویاں پیڑھیاں تک پہنچی ہے۔ لکھت دا کم سانبھنا تے سپھنا ہوندا ہے، تاں کے سند رہے۔ پرمونہہ زبانی کہن والے ماحول، وقت سروتیاں مطابق کہانی پھیلا کے کہندے ہن۔ ایس قصے نوں کئی گاؤں والیاں نے اڈواڑ طریقیاں نال گایا ہوئے گا۔ قصہ مرزا صاحبائ سبھ توں پہلاں پیلو نے ستارھویں صدی دے پہلے ادھ وچ لکھت وچ بنھیا۔ پرسارے دا سارا قصہ حا لے تک ساڑے کوں نہیں پہنچیا۔ اٹھارھویں صدی وچ حافظ برخوردار نے ایہہ قصہ وسیع کر کے لکھیا۔ پیلو تے حافظ برخوردار دونوں دا قصہ مختصر ایہہ ہے: مرزا ساندل بار دے کھرل قبیلے دے جٹ وچھل دا پتر سی۔ کئی عمر سیال قبیلے دے کھیوے خان جیہڑا اوہدا ماما وی سی دے پنڈ رہ کے میت پڑھن جاندا ہے۔ اوتحے اوہنون اپنی ہانن تے مامے دی دھی صاحبائ نال عشق ہو جاندا ہے۔ دویں اک دوچے نال ویاہ کراونا چاہندے نیں پر صاحبائ پہلاں مایاں دی چدھڑ قبیلے دے منڈے نال منگی ہوئی سی۔ جس دن چدھڑاں دی بارات ڈھکی ہوندی ہے، تاں مرزا اپنی کلی تے اسوار ہو کے صاحبائ نوں ادھال کے لے جاندا ہے۔ اپنے پنڈ دانا باد پہنچن توں پہلاں اوہ جنڈ تھلے آرام کرن واسطے رکدا ہے۔ جتنے صاحبائ اپنے بھائیاں نال لڑائی دے ڈروں مرزے دے تیر توڑ دیندی ہے۔ چدھڑ تے سیال اوس جنڈ تھلے پہنچ کے اوہناں نوں مار مکاؤندے نیں۔

پیلو دے سُنائے ایس قصہ توں سمجھ آؤندی ہے کہ لوکائی واسطے مذہب دیاں ونڈاں مصنوعی نہیں۔ اپنے اپنے علاقے وچ مذہب دے، معاشرے دے عقیدیاں مطابق لوک قصے بدلے رہنے نہیں۔

ایس قصے وچ مرزے دے غرورنوں تے صاحبائیاں دے دھوکے نوں دوہاں دی موت دا ذمہ وار دیا گیا ہے۔ قصے دے مکھ کردار دو مسلمان ٹبران چوں نہیں۔ ایس وچ وار وار صوفی تے شیعہ اسلام دے حوالے ملدا نہیں۔ پیلو دے تے حافظ برخوردار دے لکھے قصے وچ صاحبائیاں جنڈ پیٹھ کھڑے مرزے نوں عرض کر دی ہوئی کر بلا وچ حسن حسین دی شہیدی دی یاد دواؤندی ہے:

اگوں صاحبائیاں بولدی:

مرزا! من میری عرضا
ہونی ورتی پیغمبر ایا، ہونی مرزے تے گئی آ
بیٹے شاہ علی دے، حسن حسین بھرا
لڑدے نال یزیدیاں، دتے پور کھپا
دروچ روندی بی بی فاطمہ، مُڑ کے نہ آئے میرے پاہ
مرزا ایڈ پیغمبر مر گئے، توں کیہدا پانی ہار
اک عرض میری من لے، مینوں صاحبائیاں، لے چل نال

(پیلو)

کلام صاحبائیاں

مرزے نوں نہ مار یو کپڑ لو تسمیں میری بانہہ
میں حق پچھاتا اپنا تھاڑا کیتا کیہ گناہ
کچھری جھگڑاں پاک رسول دی میرا قادر کرے نیاں
لے چل دانا بادنوں حافظ تیرا دو ہیں جہاں میں ناں

کلام مرزا

مرزا آکھدا بیٹے شاہ علی دے حسن حسین بھرا
اوہ لڑدے نال یزیدیاں وت کر دے جنگ بھلا

چُپ کر گھیاں پیماں حسن حسین کہا
منی رضا پنیبروں حافظ توں وی من رضا
سو شہیداں نوں کر بلا تیوں لکھیوا ساڑے بھا،
(حافظ برخوردار)

(سو بھا سنگھ دی سن 1960 دے نیڑے بنائی مرزا صاحب دی تصویر)

پر ایہو قصہ جدوں ساندل بارتوں چل کے پوادھ پہنچا ہے۔ تاں ایں علاقے دا اثر قبول کردا ہے۔ پوادھ دی دھرتی وچ راماں مہاں بھارت دیاں ساکھیاں، خالصے دی سرجنا تے ہڑ پر سمجھیا تا دارنگ ہے 2۔ ایں دھرتی تے گائے جاندے مرزا صاحب دے قصے وچ ایہہ رنگ اُگھڑ کے آؤندی ہے۔ کویشرا آسا رام بیدوان دی چلائی پوادھی اکھاڑا پرپرا والیاں ساکھیاں تے پنجاب دے پرچلت پریت قصے رچ مج گئے نیں۔ روپڑا موہالی علاقے دے پنڈ ماک پور شریف دے کویشرا پالے دے گائے قصے وچ کرشن بھگوان، شو جی، نارو، ہنومان تے رام راون دی لڑائی دا پرسنگ وی شامل ہے۔ ایں قصے وچ صاحب، شہید حسن تے حسین دی تھاں بھگوان کرشن دی ناگ لیلا سنا کے مرزے نوں عرض گزار دی ہے۔ اگلے پنیاں تے پالے دے گائے ایں قصے دی ولگی ہے۔

کویش:

جدوں مرزا جنڈ تھلے بیٹھا سی۔ کبی نجھی ہوئی سی۔ مرزا شرابی سی۔ شراب نال رجیا ہویا سی۔
جدوں مرزا جنڈ تھلے سون لگدا ہے تاں صاحبان اوہنوں کہندی اے: چل دانا باد چلئے۔

مرزا:

ٹھنڈی جنڈ ورے دی چھتری، ٹھنڈی جنڈ دی چھاں
پل کو جھپکا لاوں دے، جگ وچ رہ جائے ناں
گلہ اے بہت آرام دی، چڑی چوکے نہ کاں
صاحباں پل کو جھپکا لاوں دے، جگ وچ رہ جائے ناں

صاحباں:

ایہہ جبھر یاں گلاں توں کرداں نا
ایہہ اک متھرا وچ کرشن سی گجراءں دا منڈا
اوہ وی ایکین ای ماردا تاں
پر اوہدی ریس کیہ کر یئنی اوہ تاں رب تاں

کویش:

کبی نجھی نال جنڈھ دے، موئہ نوں گھٹ لگام
اتھے لگ گئیاں مغلائ، بہہ بہے گئے جوان
تھوڑے مارے موت نیں، بہتے خودی گمان

صاحباں

وچ متھرا دے پل گیا، گوکل والا کا ہن
اوتحے بولیاں بچے نوں ماروی، نیتا ناگاں دا لگی منگان
منڈے کھدو کھنڈی کھیڈے، جندا دے اُتے آن
ہوٹلا گیند نوں ماریا، ستویں گئی تلاب
گیند لین نوں ٹر پیا، آپ کرشن بھگوان

غوطہ ماریا کا ہن نے، ستویں گیا تلاشب
بیٹھی ناگ دی ناگنی، وکیچ کے ہوئی جیران
اوہ ایتھے آ گیا لڑکیا، کیہ شاں نوں کام
نینداں لینا تیر ناگ دا، ہو ہوندے دُدھ وِران
تلیاں حمس جگالیا، اوہ تاں بھاری بلی جوان
اک لڑکا آیا لڑن نوں، چکدا کئی سماں

ماریا فراثا ناگ نے، کرتی صح تے شام
اوہ لھے ہو کے نج گیا، آپ شری بھگوان
ماریا فراثا ناگ نے، رنگ کرتا کالا شام
کالی ناگ نوں کیل کے، گوکل وڑیا آن
جٹاریساں کرداں اوہ دیاں، اوہ تاں بھاری بلی جوان
آپ شری بھگوان
اوہ تاں رب سی گا، اوہ دیاں ریساں کیہ کر لیتاں؟

مرزا:

رب رب کری جانی ایں! کیہڑا رب سی اوہ ہو؟
جنانیاں دے کپڑے چک کے لے جانداسی
گُجراءں دا منڈا چامھلیاں ویاتی
آہی کرتوتاں کیتیاں اوہ دیاں ہو رکیہڑی کندھ ڈھائی سی اوہنے؟

کویش:

مرزا شراب نال رجیا ویاتی۔
کہندا: صاحباں، پھٹے چک دیوں پھٹے، جٹیئے ماں نے پُت پیدا نی کیتا
جٹ دے موہرے کھڑے کوئی

جد مرزے دیاں وڈیاں گلاں، پھر ہاں سُنیاں صاحباں دے مُن وچ شک پیدا ہو گیا۔
اوہ مرزے دا امتحان لیندی ہے۔

صاحباں:

انبوطوا اُڑ گیا، بیٹھا جنڈ تے آن
انبی طوطا دے مگھ وچ، لیلایا خاطر کھان
جھا انبی طوطے توں چھٹ بے، نچ بے طوطے دی جان

کویشِ ر

جٹ اُبھڑواہا اُٹھیا، دھوہ لئے تیر کمان
ماردا نگر اں جوڑ کے، مُڑ کے چڑھے اسماں
بھائیو انی طوطے توں چھٹ گئی، نچ گئی طوطے دی جان
صبر قدم دافیصلہ، تیر ڈگ پیا وچ میدان
صاحباں دیکھ نشانہ جٹ دا، ڈول گیا دھرم ایمان
اک اک مارو پچھان کے، بھیجاں نہیں دینا جان

کویشِ ر

صاحباں نے نہیں توڑے سی تیر، صاحباں دے تن بھائی فتو تاضی نال قرآن لے کے آئے کہ
اسیں تیرا نکاح پڑھاؤں گے۔ توں سانوں ایہدے تیر دے دے، ایہنے شراب پیتی وی ہے، شرابی
بندے دا پتہ نہیں ہوندا۔ اسیں نکاح پڑھاؤں لگ جائیے ایہہ تیر مار مار سانوں مار دے۔

کویشِ ر

اوہنے جنڈ توں لاہ کے کانیاں، دیکھاں بھائی دے ہتھ پھڑا
توڑن لگ گئے کانیاں، دیتا مٹی وچ ملا

فیر شیرا بولیا:

صاحباں اپنا یار جگا

صاحباں:

ویرا قسمان قرآن پاک دیاں کھا کے دھوکا؟

کویشِ

شمیر نے قرآن پاک دی تھاں تے اکاں دے پتے کھنڈا دتے۔ کہنا: توں نہیں دھوکھا کریا؟

شمیر:

اُٹھ اوئے مرزا۔ بھج لے جدھر نوں بھجنا، سد لے جیونوں سدنا!

مرزا:

صحابا، توں ایہہ کیہ کیتا؟

صحابا:

میں نہیں کیتا، پُت مر گئے ویرشمیر دے

ایہناں دا یڑا غرق ہو جائے

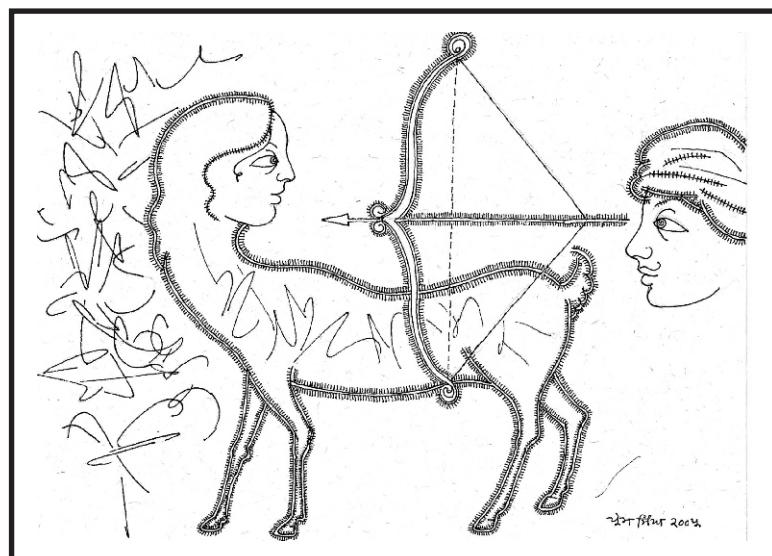
جھنگ نوں اگ لگ جائے

جو ٹھیاں قسمان کھا کے قرآن پاک دیاں

نکاح دالا رالا کے، آہ کیتا ایہناں نے

میں بھائی سکے سمجھ کے ماں جائے

ایہناں تے اعتبار کر پیٹھی

(پریم سنگھ دی بنائی ڈرائیگنگ 2005)

مرزا:

کوئی نہ ٹھہر جا فیر شمیریا،
 انتھے میدان وچ یاں ماردوں گا یاں مر جاؤں گا
 لڑوں گا، میرے کوئے ہتھیار نہیں ہے
 اک گھنٹہ دے مینوں ہتھیار ادا انتظام کر لین دے

شمیر:

اک گھنٹہ نہیں تینوں دو دن، کر لے جو کرنا
 فیر نہ کہیں مینوں ماریا چانچک
 جو بندابنائے

مرزا:

چیرا اُتار کے گھرات دا
 دتا گھوڑی دے پیریں پا
 شرمائ رکھ لے میریاں
 مینوں لے بچ

کویش:

سکی دی بھیں سی گلکی، اوہنے اپنی بھیں گلکی نوں یاد کیتا، لکھ داتے پیر کوئے اے گلکی
 سکی گلکی رل کے
 کر دیاں نیک صلاح
 کیتی اے بیتی رب دی
 کر دیاں یاد خدا

دھرتی ماتا نوں منیا
 دھرتی ماتا پہنچ گئی

دھولے بیل پر کاٹھی پا، لکھ داتے نوں منیا
 گیا کول بھی دے آ، خوابے پیر نوں منیا
 توں ندیاں دا بادشاہ، نیناں دیوی نوں منیا
 آئئی پھاڑوں دھا، پیر فتے نوں منیا
 گیا کول بھی دے آ اکاش توں اُتر آئے فرشتے
 مئکے توں آیا حضرت شاہ کٹھے ہو کے پیراں نے
 جنڈ دے تھملے دتی کونسل لا ناردمُنی نوں سد کے
 لیندے کول گلا پیر کہندے او ناردا
 جائیں وچ درگاہ نارد بھاؤندا بھوں گیا
 ہونی جاندی اکو دھا نارد کہندہ ہوئیئے
 لائیں اپنی واہ

اوھوں نارڈُریا، پیچ گیا وچ درگاہ
 اے گل معلوم نہیں، ناردنے دی سُنا
 پُچھیا اللہ پاک نوں، مگدی کہے سُنا
 کنی جٹ دی زندگی، کے نکھرے کے ساہ
 آکھیا اللہ پاک نے، اوہ دفتر وچ خود ای دیکھ لے جا

ناردن:

مہاراج میرے کو لے ایہناں سماں نہیں ہے۔ کم تاں خراب اے پچھے کھیرا پے گیا، مرزا کلا
 اے، بنا ہتھیار دے۔ کتے بھانا نہ ورت جائے۔ مہاراج پچھے جانا پچھتی میری مدد کرو۔

کویشور:

سو لام مل گنیاں کانیاں، مُڑ کے آ گیا او سے راہ
 بیٹھاں آیا جنڈ دے، مرزا میا کول گلا
 اوہ ایہہ چک او کانیاں، تینوں تیراں دی کیہ پرواہ
 سوئیں نہ رہیں جا گلدا، رن دانہ کریں وساہ
 چڑھی پھردے بھی دی بیل تے، ایہہ تیرے لہو دی تیاہ

نارو:

ہو کھڑا فیر، جواناں دب نہ جائیں، پیر نقیر سارے تیرے نال اے۔ تیرا کوئی وال ونگا نہیں کر
سکدا۔ چھڈا اک تیر پھوکا مار۔

کویش:

چڑھا کے کمان دے جد چھڈا یا مرزاے جٹ نے۔ شیر دے کلک پر گونجاں پاؤ ندا فیرے۔
سارے ڈر کے بھج گئے، بھا جڑاں پے گھیاں۔ تیر کھتوں آ گئے۔ ہتھیار کھتوں آ گئے۔ ہتھیار تج کھنڈ
درگاہ توں آئے۔ اوہ سولھاں تیرسی، جیہڑے بندے دام فتح کر کے آؤندے سی۔
بھج گیا کلک تمام۔

نارو:

مرزا یا میدان خالی ہو گیا، کوہ واث اے دانا باد۔ چلیا جا۔

مرزا:

ناردا سور مے نہیں بھجیا کر دے۔ مر جایا کر دے، میدان چھڈ کے نہیں جائیدا۔ آؤن دے جیہڑا آؤندہ۔
ناردا جائیں پچھاڑی ہٹ میں کڈھی سیالاں دی پدمنی
وڈھتاں سیالاں دا نک
سیال پانی توں پتلے پے گئے ہولے پے گئے لکھ تینوں پتے
جد برچھی برمائے نے بخش تی ایں دھوپھاں دے کے لئی تی چک
ماری تی ہنومان دے اوہ گیا پچھاڑی ہٹ
ہنومان پچھاڑی ہٹ گیا کر کے اکوجھٹ
لگ گئی پھممن بیر دے پے گئی مور چھاگت
ڈگدے بیرنوں دلکھ کے ساری سینا گئی تی نٹھے^۴
چکیا رام چند بیر نیں لیا پٹاں تے رکھ
دلکھ کے دھاہاں ماردا رو رو دیندا دس
جائیو لئکا شہرنوں کتے پیندی وید دی دس

دیر کیتی نہیں ہنومان نے کر گیا لکا نوں جھٹ

وچ لنکا دے وڑ کے بھالی وید دی ہے

سُتے وید شلکین دی منجی او لے گیا چک

کیوں؟ وید شلکین نے اک بوٹی دنی سی۔ پھاڑ دے وچ جگدی اے۔ 360 دیوا جویں اسمان
وچ کونجاں اڈیاں جاندیاں، ایس طرح دیوے جگدے اے۔ ہنومان لنکا وچ وڑ گیا: ادھی رات دا
سمال ہو گیا۔ بزار بند ہو گیا، لحمدہ اپھرے وئی وید دی دُکان کیہڑی آ۔ دُکان بند ہو چکی آ۔ ہُن عین
نہیں پتہ لگدا اوئی کوئی بندا ملے اوہنوں ای پچھ لئے وئی وید دا گھر کیہڑا۔ اوہدے گھرے چلے جائیے۔
ہنومان نوں کھنگھ چھڑ گئی۔

اندر تے وید بولیا مگھ تے سُنا کے جی

تیرے بھاء دا بے سُتے دا پُت جل گیا

رسا چوس لے جیھ دبا کے جی

ہنومان کہندا: کم ٹھیک بن گیا

چور پھس گیا پاڑ پر آ کے جی

کوئی کہندا اوہدی منجی چجی

کوئی کہندا اگھرے پڑیا ہتھ پھسا کے جی

آس رام کہندا میں اکھاں گیل دیکھیا نہیں

جیہڑی سُنی میں دس دا گیا کے جی

سُتے وید شلکین دی

منجی او لے گیا چک

جتھے بیٹھارام چندر دیوتا

او تھے ائی دتی رکھ

اُٹھ کے وید شلکین نے

بچن بولیا چ

ایڑا کوئی نہیں دسدا سورما

جیہڑا بوٹی لیا وائے پٹ

اوہ بوئی جگدی وچ پہاڑ دے
جگدی لٹالٹ

کلی بوئی نہ جلے
جلدی تن سو سٹھ
دیر کیتی نہیں ہنومان نے
کر گیا پہاڑی نوں جھٹ
اُتے پہاڑی دے چڑھ گیا
نگاہ چار پھریے رکھ
یاں نگاہ مار کے دیکھدا
بوئی جگدی کئی لکھ
وید شلگین نے تن سو سٹھ دیئے۔ او تھے کئی لکھ جگدی اے۔
کئی لکھ کیوں؟

راون نے راکھش بھیج تے وئی وید شلگین نوں چک کے لے گئے۔ اوہنے سنھيون بوئی دسی
اے۔ ہنومان لین آؤ گا۔ دیوے ای دیوے بال دو۔ کسے دیوے نوں چک کے مُڑ جو گا۔ نہ ہنومان
نوں جڑھ دا پتہ۔ نہ پتے دا پتہ۔ اوہنوں باندر نوں کھیا پتہ یار اوہ تاں باندر اے۔ جد ہنومان پہاڑی پر
چڑھ کے نگاہ مار کے دیکھدے۔

بوئی جگدی کئی لکھ
فیر ہنومان نے شوبھی یاد کیتا
مہاراج دے ہُن پاور
ہنومان نوں ورسی شواں دا
لے آیا پہاڑی چک
جتھے بیٹھارام چندر دیوتا
او تھے ای دتی رکھ

اُٹھ کے بیٹھلگین نے

بوٹی لئی تی ڈھاں توں پٹ
دے تی لشمن ویرنوں
جودھا کر کے اُٹھیا جھٹ
دھر لئے ہتھ کمان تے
تیر لئے لکا نوں کس

کھج کھج ماردا کانیاں
دتی نیوں لیکا دی پٹ
وڈے وڈے مر گئے سورے
مارتے پنج تت
اوہ ناردا بے میں کلام رزا مر گیا
تاں کیا سُنی ہو جاؤ سُتھ؟

(نورِ جہاں تے ترلوک کپور 1947 وچ بنی فلم مرزا صاحبائی وچ)

نارو:

مرزیا ایڈا بول نہ بول توں نہیں پیارا رب دا
رب رہندا نہیں تیرے کوں

جیہڑے پیارے آرب دے اوہناں نے دھرتی چھڈی توڑ
تینوں پتے
گھر راجے جنک دے اک سیتا جاندی ہو
سوئی سیتا نوں ورنگے کرن گے کرے ھنس (کمان) بے دو
دولڑ کے رابے دشتر تھے دے ہو گئی خبر رام نوں ہو
شری رام جی اُٹھ کے گیا کھلو
کول ھنس دے آگیا سوچاں سوچیاں دو
چکیا ھنس جوان نے ٹمبوے کیتے اک تے دو
اکے ٹمبوے اونچ اسماں دے دوا دھرتی میں دیا گلدو

سیتا و رئی رام نے شادی گئی ایودھیا وچ ہو
فیر ہو گئی خبر کیکنی نوں گئی آ راجے دے کول
بے راج دینا رام چند نوں میرے دے بچان نوں موڑ
آ کھے لگ کیکنی دے دتے پڑا ای ونا نوں تور

رام نتھاواں ہو گیا ہتھاں وچوں چھٹ گئی ڈور
جنانے کیتی ہدی تکبری درد وچ اوہ پچھے نوں دتے موڑ

ایتھے بہہ کے جھوروں گا مرزا
جبیوں پیراں نوں دیکھ کے جھوردا مور
تینوں ایسے نے مرداونا رن بیٹھی آ گوڑے دے کول
بھج جا دانا بادنوں جنڈتے بکی نوں تور

مرزا:

میں نی سُتے نے جا گناہ جا گن دی لوڑ
ایہہ لکھتاں متھے والیاں اوہ کون دیو گا موڑ
جیہد یاں ٹکلیاں دُھر درگاہ چوں کیہڑا دیو گا موڑ

جیہڑے سودے نی بہتا جا گدے تھوڑا اوہناں وچ زور
دیکھ لو کنچ کرن سی سونو دا باہلا اوہدے وچ زور
میگھ ناتھی اٹھال دا اوہدے کنایا مان وجہ کے ڈھول

اٹھال کے کنچ کرن نوں دینے تے لڑائی نوں تور
اوہ فیر بینہ ور ساؤ ندا سی رت دادے کے گدا چکر دا زور

پر اک دن ہونی سر پر آ کھڑی گھٹ گیا سریر دا زور

ہونی ویکھی رام چند نے
حائل وی کچھ نہیں و گڑیا کہند اہمن وی سیتا نوں موڑ

ناردا میں او نیں پیریں مردوں گا جد ہونی آ جاؤ میرے کول
وڈھنا کٹک سیال دا بچہ بچہ ٹول

ناردا:

اوےِ مرزا، بہتی نہ کرتوں اڑی اک سی سی سی
سیکی حُسن وچ پری خاطر پنویار بلوج دی
مچھی و انگن ترڑ کے مری
نفع کے نہیں کھلیا وڈ کے ایں گلی

تیردا، بندوق دا گلیل دا نشانہ آؤٹ، جاسکدا
اکھ داشنا نے جیہڑا ایہہ آؤٹ نی جاسکدا
لیلا لیلا کردا مرگیا رہ گیا مجھوں دا عشق کنوارا
را بخجا جٹ سادھ ہو گیا پے گلیاں کنایا وچ مندرالا پاؤ نیاں
عاشقی نوں رومندی دُنیا لا کے سوکھیاں نہیں بھاؤ نیاں
اکھ داشنا نے پھیل، نہیں جانداجیہدے وی وچ گیا چلیا جا

مرزا:

ناردا اوئے دل دیاں گلاں بُجھ
کڈھی سیالاں دی پُدنی چتگی بھلی دی سُکھ
اوہ تاں جھونگے کدی نہیں وسدے جیہناں دے مُڈھے تے گُڑگے دُدھ
مجھاں نہیں کٹے لیمید یاں پیر فتح دی رُدھ
خالی کٹھیا دیکھ کے سری رام نے ماری بھبھ
سیتا والا پیڑا گیا سمندر وچ ڈُب
پتھ کر دیو بالي دے پُت نوں لیا گا سیتا دی سُکھ
پل وچ انگد یو جاوندا
جا کے بہہ گیا راون دے مُڈھ
انگد یو بالي دا پُت

انگد:

اوہ بے بھلی چاہناں سیتا نوں موڑ دے
تیری ہونی نے مارتی بُدھ

رون 6

اوے انگد توں رام دا حمايتی بن کے آیا؟
تیرا باپ بالي اوے رام نے ماریا
توں اپنے باپ دا بدلا نہیں لے سکدا؟

انگد:

میرے باپ نے غلطی کیتی اوہ ماریا گیا
ہُن غلطی توں کر رہیں
مترا تیری وی چھٹھی کٹ گئی فیر
اوہ رام اے، رب اے اوہو
اوہنے غلط نہیں کریا

روں :

اوے میرے سورمیاں دا پتھ نہیں تینوں
 جیھڑے توں رام رب رب کردا پھردیں
 آہ سادھو سنت جیسے جنگل وچ بھکلے دے پھردے
 بن کے ہئے ایتھے کھڑے کر دیاں

انگد :

رہن دے توں رام نوں ارشمن نوں
 بُلا اپنے سورے لے میرا پیر چک دین
 بُلا لے

کویشور :

روں دے سارے سورمیاں نے زور لے لیا پیر ای نہیں اُٹھدا اوہدا
 کنھ کرن میگ ناتھ وغیرہ سارے ای پیر ای نہیں اُٹھدا اوہدا
 بای دے پُت دارون خود غصہ کھا کے
 کہندا ہٹ جاؤ پچھے جدرون پچن آیا
 اوہنے آپے ای چک لیا کہندا اوے پنڈتا
 میرے پیراں نوں ہتھ نہ لا کیں جے لاوتا ہے رام دیاں نوں لا جا کے
 میں تیھوں پیریں ہتھ نہیں لواؤتا توں ایں پنڈت باہمن ہے توں
 جے پیریں ہتھ لا کوئا رام دیاں نوں لا جا کے
 اوئھے جا سیتا واپس کر دے

پتھ کر دیو بای دے پُت نوں لیا گا سیتا دی سگھ
 پل وچ انگد جاوندا جا کے بہہ گیا رون دے مڈھ
 اوہ جے بھلی چاہناں سیتا نوں موڑ دے
 تیری ہونی نے مارتی پڈھ
 نیڑے آجو کلک سیال دا توں ویکھی جٹ دایدھ

نارو:

مرزا میر اُسٹنی گیان

بندے دے ویری پیر تیرتھ نوں ٹرکر جا کے نہیں کر دے اشنان
دو بے ویری ہتھ ایہہ کر دے نہیں پُن تے دان

تبا ویری آپیٹ ایہہ منگدا پہن کھان
چوتھی ویرن نینداے چپن نہیں دیدے رام
پنجواں ویری لو بھ بندالدیا پھرے گمان

ستویں ویری مایا نگاہ پھیرے اسماں
جھنڈا ملکن موت دا جمولہ اونچ میدان
درستھ نوں شراپ لگ گیا جد سروں دے ماریا تاں باں
جھنڈا یٹھاں نوں لٹکھنا جنی خلقت کل تمام

جانچ چا دانا بادنوں سچا واک ناردا جان
کانیاں ٹھن توں بعد نویاں کانیاں آگئیاں تے وچ کنیاں کلیاں راماں دیاں؟

جیہڑا مرزا نے کریا، نہیں کوئی کر سکدا۔ اج کیا گڑیاں نکل دیاں نہیں؟ فیراں دے کیوں نہیں
گاؤندے؟ اوہنوں کیوں گاؤندے آ دوسال توں؟ مرزا، گرجا، سردول خان، سمند خان چار بھائی
مرزا دے کھاڑکو آ پچھے۔ وچھل باپ جیوؤندہ بیٹھا۔ ایہناں دا دادا رحموں راء 75 سال دی عمر آ۔
علاقہ تھر تھر کعبد اسی۔ جدلوں مرزا مریا ویا ہوندے تاں صحاباں اوہدی لاش تے کپڑا پا کے دھاہاں
مار دی ہے۔ ٹو جی مہاراج نے آواز سُنی۔ ٹو جی مہاراج نے آن کے اٹھ دن بعد زندہ کیتا اسی
مرزا نوں۔ ناردنوں بھیج کے درگاہ وچوں تن لکھ ساہ ڈبارے لئے سی۔

پالا جد پورا قصہ گاؤندہ ہے:

پالا ایہہ پورا قصہ گاؤن نوں ست اٹھ گھنٹے لاوندہ ہے۔ ایتھے پیش حصہ اک گھنٹے کو دی
ریکارڈنگ توں ہے۔ پالے دی بولی پوادھی ہے، جس وچ سی نوں تی یاں تاں، کی نوں کیا کہیا جاندا
ہے۔ پالے نے اج سیمیں مطابق انگریزی دے پاور، کوسل، پھیل، آؤٹ ورگے لفظ ورتے نیں۔ بولی
دیاں ایہناں ونگیاں توں علاوہ علاقائی ماتماواں مطابق کلیاں جوڑیاں ہوئیاں نیں۔ اکاں دے پیتاں
دی قرآن ہے۔ نینا دیوی ہے، دھرتی مان ہے۔ کرشن بھگوان۔ ناردنومن، انگد، راون ہن۔ صحاباں
نوں رانی پُرمنی ۷ دارُ تبہ دتا گیا ہے۔ ہونی تے اللہ پاک دا تصور وی ہے۔

صاحب مرزے نوں ورجن گئی کرشن بھگوان دی کالینے ناگ نوں مارن والی ساکھی ناگ لیلا⁸ سُنا وندی ہے تے بھگوان دیاں ریسائ کرن دی تھاں عام بندیاں واگوں اپنے گھر پہنچن نوں کہندی ہے۔ پر نال دی نال کرشن نوں گجران دامنڈا دس لوکائی وچلا ہڈ ماس دا پُر کھوی کہیا گیا ہے۔ بھگوان اوہ جو بدی نال لڑ کے لوکائی دے بھلے دا کم کر دیوے۔ مرزا صاحب مرزے دیاں کانیاں آپ نہیں سُدا، اوہ نوں اپنی تیر اندازی دانمومنہ دلھا کے بھروسہ دیوندا ہے۔ صاحب مرزے دیاں کانیاں آپ نہیں توڑدی، سگوں اپنے بھائی شمیر دیاں جھوٹھیاں قسم دے وسادہ کر کے کانیاں اوہدے حوالے کر دیندی ہے۔ شمیر دھوکا دین لئی جیہڑی قرآن لے کے آؤندما ہے، اوہ آکاں دے پیتاں دی بنی ہے تے پینڈو ویہار وچ اک زہریلا بوٹا ہے۔ حالانکہ اک توں کئی دواںیاں وی بندیاں نیں۔ پر اک وچلی گوتون تے زہر کر کے الیں دی نشاندہی بدی نال کمیتی جاندی ہے۔ دوجے پاسے جنڈ دا درخت پو جیا جان والا درخت ہے۔ جیہدے نال لگی بخشی ہے، جیہدی چھاں بیٹھاں مرزا سوندا ہے۔ پنجابی رواجاں وچ ویاہلا منڈا بارات لے جان توں پہلاں پینڈ دی جوہ وچا لے جنڈ نوں ٹک لا کے جنڈ نوں پوچ کے جاندا ہے، تاں کے بدر وحاص توں پچیا رہے۔ ایہناں اشاریاں راہیں جھتے صاحب مرزے تے مرزے دی دھردے سچ ہون دا تے شمیر دی دھردے جھوٹھے ہون دا داعوا پکا کیتا گیا ہے۔ پر مرزا واپسی ویلے پوچے جان والے جنڈ دے درخت دی اوٹ وچوں سوں جاندا ہے تے عشق وچ سونا غفلت ہے۔ سون دا مطلب ایہہ وی ہے کہ اوہ جنڈ تھلے صاحب مرزے نال⁹ سوں جاندا ہے۔ اوہ جنڈ تھلے جیہدیاں بدر وحاص دی اجات دے کے دیاہ رچایا جاندا ہے۔ الیں طرح مرزے دے پترشاہی دے رہاں رواجاں نوں اُنگھن دا خمیازہ بھگلتون دی تاکید وی ہے۔ جدوں مرزا صاحب مرزے دے ویرشمیر دے کلک وچ نہتھا گھر جاندا ہے، تاں اوہ اپنی گھوڑی بگی نوں مدد دی عرض کردا ہے۔ کبی اپنی بھیجن لکھی نوں یاد کر دی ہے، جیہڑی لکھ داتے پیر¹⁰ کول سی۔ لکھ داتا پیر، وھرتی ماتا، بیاڑ توں نینا دیوی¹¹ پانی دا پیر خواجہ خضر، اسمان توں فرشتے تے ملے توں حضرت شاہ جنڈ تھلے آ کے کوئل¹² لا دیندے ہن۔ ایہہ سارے ناروں¹³ نوں رب کوں گھملدے ہن۔ نارو جدوں اوپر جا رہیا ہے، تاں راہ وچ ہونی موت وی بیٹھاں ول نوں آ رہی ہے۔ نارو وچ کھنڈ درگاہ¹⁴ وچ جا کے اللہ پاک نوں چھیتی چھیتی مرزے دی مدد کرن لئی عرض کردا ہے۔ اللہ پاک سولھاں تیر مرزے نوں نوازدے نیں۔ ایہ کوئی عام تیر نہیں، درگاہی تیر ہن تے جیہڑے اپنا کم فتح کر کے واپس آؤندے ہن۔ ایتھے وی تیراں دی گنتی دلچسپ ہے۔ ہندو مذہب مطابق سولا کلا ہون دا مطلب پورا، کھرا ہونا ہے۔¹⁵ سولھاں تیراں دا مطلب سارے تیراں نے رل کے مرزے نوں سولھاں کلا سنپورن بنا دتا سی۔ بھگوان رام چندر وی سولھاں کلا سنپورن سی۔ اک پھوکے تیر دے مظاہرے تے ہی شمیر دا کلک بھج جاندا ہے۔ نارو مرزے نوں خالی میدان چھڈ دانا باد

چلے جان نوں کہندا ہے پر مرزا بھجن نوں سورے دی ہارمندا ہے تے پچمن دے بے ہوش ہون، سنجیوں بوٹی نال ٹھیک ہون تے بعد وچ لنکا دی فوج نوں ہراوں دی ساکھی سنّا کے کہندا ہے۔ میں وی رام پچمن والگوں سیالاں دے پچے بچے نوں مار کے، جت کے جاؤں گا، جواب وچ ناردمزے نوں واروار ہونی دے بلوان ہون دی تصحیح کردا ہے تے دسدا ہے کیوں راون دی، کٹھ کرن دی ہونی نے عقل تے پڑدا پادتا تے اوہ مارے گئے۔

پالے دے سنائے ایس قصے توں سمجھ آؤندی ہے کے لوکائی واسطے مذہب دیاں ونڈاں مصنوعی نیں۔ اپنے اپنے علاقے وچ مذہب تے معاشرے دے عقیدیاں مطابق لوک قصے بدلدے رہندے نیں۔ صاحبائیں دھوکا کر دی نہیں، اوس نال اوہدے بھائی دھوکا کر دے نیں۔ مرزا کدے رام چندر ورگا سولھاں کلاں سپورن منگھ تے صاحبائیں کدے پدمنی، کدے سیتا ورگی ناری بن جاندی ہے۔

جیہناں دے درگاہی دیاں نوں توڑن واسطے راون ورگے شمیر دی فوج اوہناں اُتے حملہ کر دیندی ہے۔ پریت قصے وچ مقامی مذہب دی رنگت نال قصے وچ اضافہ ہوندا ہے تے لوکائی وچ رامائی دیاں ساکھیاں وی پکیریاں ہوندیاں ہن۔ سارے مذہبائیں دیاں حدایاں دا خیال وی رکھیا جاندا ہے، قرآن پاک آکاں دے پتیاں دی ہے۔ انگد، پنڈت راون توں پیریں ہتھ لواکے اپنے سر پاپ نہیں لینا چاہندا۔ دوچے پاسے مذہب دیاں والگنائیں نوں موکلا کر کے سارے پیر فقیر دیوی دیوتے اکو تھاں اکٹھے ہو پچے عشق دی لڑائی وچ جھٹے مرزے نوں سولھاں کلاں سپورن کر دیندے ہن۔

گردیپ دھالیوال دی کھنچی پالے دی تصویر (ہری پر، 2019)

حوالے

- 1۔ پوادھ دی جڑ شبد سنکرت شب ”پورا وردھ“ توں ہو سکدی ہے، جس دا مطلب ہے ’چڑھے والے پاسے دا ادھ حصہ‘ مطلب پنجاب دا ادھ۔ پوادھ خطي وچ ضلع روپڑ، مہالی، پیالہ دا پوربی (مشرقی) حصہ، لمیر کوتلا، ستھن دے نال لگدی لدھیانے ضلعے دی گلھ، انبالے دا تھانہ صدر والا پاسا تے ضلع جیند دے گھج آؤندے نیں۔
- 2۔ پنجاب یونیورسٹی دے پروفیسر ایشور دیال گوڑ، اتھاں کار، نال فون تے ہوئی گل، تاریخ 17 ستمبر 2019ء۔
- 3۔ ہندو مذہب مطابق برہما نے ساری کائنات بنائی سی۔
- 4۔ رامائی وچ راون تے رام دیاں فوجاں دی لڑائی ویلے راون دی فوج وچوں میلگھ ناتھ براہما دی بخشی ہوئی بچھتی ماردا ہے۔ جیہدے وجن نال رام دا بھائی پھیمن بے ہوش ہو جاندا ہے۔
- 5۔ ٹھیٹھ بولی وچ راون نوں رون وی کہیا جاندا ہے۔
- 6۔ سنکرت وچ پمنی دا مطلب کمل دے پھل تے پیٹھن والی ہے۔ سبھ توں سوئی عورت نوں پمنی کہیا جاندا ہے۔ رانی پمنی راجپوت رانی وی سی، جیہدے حسن دی دور تک مہماں تے جس کارن چتوڑ گڑھ تے کئی جملے ہوئے۔
- 7۔ بھگتی بھاوا والا لوک کا وہ
- 8۔ ایشور دیال گوڑ نال فون گل بات
- 9۔ سعید احمد سلطان جیہیوں لکھ داتا جی، لالاں والا پیر، سکھی سرور ناویں نال وی بہت مشہور ہے، حضرت سعید زین العابدین دا پتھر سی۔ اوہنے 1126 وچ بغداد شریف چھڈ دتا سی تے ملتان دے کول پینڈے شہرشاہ کوٹ وچ جا ویسا سی۔ لکھ داتا پیر دی سارے پنجاب وچ بہت مانتا ہے۔
- 10۔ روپڑ آنند پور صاحب علاقے وچ نینا دیوی ماتا دے پہاڑی اوپر بنے مندر دی بہت مانتا ہے۔
- 11۔ کویش نے مجلس دی تھاں اجوکا انگریزی لفظ کنسل ورتیا ہے۔
- 12۔ ہندو مذہب وچ ناراد سُنیسے پُچا ڈن والا نیک صلاحاں دین والا گوئیا، قصہ کار ہے۔
- 13۔ سچ کھنڈ سکھ مذہب مطابق جھنے نزکار (رب) رہندا ہے۔
- 14۔ ایشور دیال گوڑ نال فون تے ہوئی گل بات
- 15۔ ایشور دیال گوڑ نال فون تے ہوئی گل بات